

העיתונות היהודית במארוקו

אברהם הטל

בשנת תש"ם פירסמתי (בהוצאת מכון בן-צבי) את הספרון 'העיתונות היהודית בצפון-אפריקה' ובו רשימה של 145 עיתונים וכתבי-עת, מתוכם 25 שיצאו לאור במארוקו. בספרון נכלל רק המצאי שבארבעה ספריות ואוספים בירושלים. מאז מצאתי עוד 14 כתבי-עת יהודיים שיצאו לאור במארוקו, מהם בספרייה הלאומית ובספריית כ"ח — שניהם בפאריס — ומהם המוזכרים בפרסומים שונים.

39 כתבי-עת אלה, שהופעתם משתרעת על פני 73 שנים (1891-1964), יצאו לאור בארבע שפות: 21 בצרפתית, 9 — בספרדית, 7 — בערבית-יהודית, 5 — בעברית; כמה מהם דו-לשוניים: צרפתית ועברית, ספרדית וצרפתית, יהודית-ערבית וצרפתית. העיתונים הראשונים יצאו לאור בערבית-יהודית, שהיא שפת-האם של יהודי מארוקו, מאוחר יותר עברה הבכורה לצרפתית, שפת השליט הקולוניאלי ושפת התרבות של העילית היהודית החילונית, ואילו במארוקו הספרדית (בטאנג'יר) יצאו העיתונים בספרדית (שניים מהם בספרדית וצרפתית). העיתונים העבריים מועטים במספר, והם יצאו לאור על-ידי חברת הכנסת אורחים (בספרדית ובעברית), התאחדות חניכי הישיבות וההסתדרות הציונית העולמית. המוסדות הציוניים (הסוכנות היהודית, קק"ל, תנועות-נוער) הוציאו לאור, משנת 1950 ואילך, עיתונים מקומיים, בשפות שונות, בדרך-כלל בשכפול (ראה 7, 39).

מספר כתבי-העת היהודיים שיצאו לאור במארוקו (39) קטן בהרבה מזה שבאלג'יריה (48) ושבתוניסיה (יותר מ-140), אף כי האוכלוסייה היהודית במארוקו (בשנת 1948: 250,000) היתה גדולה מזו שבאלג'יריה (130,000) ובתוניסיה (85,000) יחד. אמנם יהדות תוניסיה היתה יוצאת-דופן כפוריותה העיתונאית והספרותית והיא תופסת את המקום הראשון בתחום זה בין כל הקהילות היהודיות במזרח, אבל הנתונים במארוקו נמוכים אף מאלה שבאלג'יריה. תופעה זו טעונה הסבר, המחייב מחקר מפורט.

מבחינה כרונולוגית, הופעת העיתון היהודי הראשון במארוקו, השבועון 'קול ישראל' בערבית-יהודית (טאנג'יר 1891), מציינת אף את חידוש הדפוס העברי במארוקו — זאת לאחר פרק קצר, בשנות 1515-1522, של דפוס עברי אשר פעל בפאס שבמארוקו ובה נדפסו תשעה חיבורים. משנת 1891 עד פרוץ מלחמת-העולם הראשונה הופיעו בס"ה שישה כתבי-עת יהודיים במארוקו. מפרוץ המלחמה עד 1948 (קום מדינת ישראל) הופיעו 18 כתבי-עת נוספים. בשנות מלחמת-העולם השנייה

שותקה הופעתם של כתבי־העת כמעט כליל (פרט לשלושה שנתונים שהוסיפו להופיע). משנת 1948 ואילך הופיעו 14 כתבי־עת נוספים, והאחרונים בהם היו הירחון 'קול הקהילות' (1950-1963) והחוברת המשוכפלת 'עץ חיים' (1964) מאז עד היום חדלו הופעתם של כתבי־עת יהודיים במארוקו.

בסיווג לפי מקום ההוצאה לאור, טאנג'יר תופסת מקום בראש. בסך־הכל יצאו בעיר זו 20 מתוך כתבי־העת שברשימה (כלומר יותר ממחצית), בתוכם כל אלה שיצאו לאור עד שנת 1922, שנה שבה יצא לאור כתבי־העת הראשון בקאזאבלאנקה (ראה מס' 1 בטבלה). בטאנג'יר גם יצא לאור כתבי־העת הכללי הראשון בצרפתית במארוקו Le Réveil du Maroc (1883-1903), גם הוא על־ידי יהודי, לוי כוהן. בקאזאבלאנקה יצאו לאור בס"ה 15 כתבי־עת, בלאראש, במראכש, בפאס, בראבאט — כתב־עת אחד בכל עיר.

לאיפיונם של המו"לים יצוין, כי 23 כתבי־עת שברשימה יצאו על־ידי ארגונים ומוסדות שונים; מהם שמונה ע"י מוסדות חינוך, ארגוני תלמידים ונוער, שישה ע"י מוסדות ומפלגות ציוניים (לרבות אחד ללימוד עברית), ארבעה — ע"י קהילות, ארבעה — ע"י מוסדות סעד, ואחד ע"י הארגון היהודי העולמי או"א. 16 כתבי־העת האחרים יצאו כנראה (כי סיכום זה אינו מושתת על מחקר יסודי) ע"י גורמים פרטיים. להלן מובאת טבלה של כתבי־עת היהודיים במארוקו, סדורה בסדר א"ב, תחילה עברי ואחר־כך לועזי (כתבי־העת המצויים בירושלים, המספר הקטלוגי שלהם צוין בספרי, 'העיתונות היהודית בצפון־אפריקה').

מס'	שם העיתון	שפה ¹	תדירות	שנות הופעה	מגמה	הערות
1	אור המערב. צאוו אלגר, גאזיטא דצ'אר לביצ'א תכר מרתאיינ פשהר. <i>La Lumière du Maroc</i> , journal d'éducation et d'informations juives. צ'אר לביצ'א. Directeur gérant, M.M. Hadida 32 x 49 ס"מ. 2 עמ'.	ע"י	דו־חודשי	1924-1922	חינוכי אינפורמטיבי	
2	אלחורריא. גאזיטא אדאבייא תגארייא סייאסייא תכירג כל יום גמעא. <i>El Horria, La Liberté</i> . טאנג'יר. 24 x 34 ס"מ. 4 עמ' ² .	ע"י צ+	שבועון	1915	פוליטי	
3	אל מוגארבי <i>Le Moghrabi</i> 29 x 20 ס"מ. טאנג'יר [ערבית־יהודית].	ע"י	שבועון	1904	אינפורמטיבי	ספרית כ"יח פאר

1 מפתח השפות: ס — ספרדית, ע — עברית, ע"י — ערבית־יהודית, צ — צרפתית.
2 עיתון זה היה דו־לשוני, המדור הצרפתי שלו, *Liberté* (ראה מס' 26).

מס'	שם העיתון	שפה	תדירות	שנות הופעה	מגמה	הערות
4	בכורים. בית המדרש למורים. קזבלנקה. 27 × 21 ס"מ. 10 עמ'. בעברית ובצרפתית (בשכפול).	ע	ירחון (?)	1952-1954	חינוכי	
5	חברת הכנסת אורחים [...] <i>Sociedad Hajnasat Orahim. Bulletin.</i> Tánger. 31 x 18 cm.	ע		1913-1921	עזרה הדדית	אוסף פרטי
6	חוברת עץ חיים. בטאון התאחדות חניכי הישיבות הספרדיים. טנג'ר. העורך רפאל אלכרייף. 27 × 21 ס"מ. 43 עמ' (בשכפול).	ע		1964	חינוכי	
7	כבאראת עלא כואנא בארץ ובגולה. ידיעון השבוע. קזבלנקה. 40 × 23 ס"מ. 1 דף (בערבית-יהודית). ³	ע"י	שבועון	1950-1955	אינפורמטיבי ציוני	
8	מאסף. ירחון בהוצאת 'מוריה' שליך המחלקה לחינוך ולתרכות תורניים בגולה. קזבלנקה. 27 × 21 ס"מ. 23 עמ' (בשכפול).	ע		1955-1956	ציוני	
9	מבשר טוב. <i>Le Mebasser Tob.</i> 22 × ? ס"מ. 4 עמ'. Rédacteur, Tanger S. Benaïoun	ע"י	שבועון	1894-1895	אינפורמטיבי	
10	קול ישראל. <i>Kol Israel.</i> Tanger. העורך, שלמה בן הין. 4 עמ'. ⁴	ע"י	שבועון	1891	אינפורמטיבי	
11	<i>Adelante. Periódico</i> quincenal independiente. Tánger. Director Jack Sabah. 32 x 24 cm. 8 p.	ס+צ	דו־ירחון	1929-1932	אינפורמטיבי	
12	<i>L'Aide Scolaire. Oeuvre</i> d'assistance aux enfants indigents des écoles israélites de Marrakech. Marrakech. 21 x 13 cm. 17 p.	צ	שנתון	1929-1945	חברת עזרה לילדים עניים	כ"ח (פאריס)
13	<i>L'Aide Scolaire.</i> Reconnue d'utilité publique par le dahir du 31 mai 1928. Bulletin annuel. Casablanca. 21 x 13 cm. 16 p.	צ	שנתון	1937-1947	חברת עזרה לעניים (תלמידי בתי-ספר)	

3 יצא לאור על-ידי הסוכנות היהודית וק"ל, במגמה להביא ידיעות על הנעשה במיוחד במדינת ישראל וכן בעולם היהודי. במשך כשש שנים הופיעו לפחות 230 חוברות שלו. הוא היה נפוץ ונקרא בציבור כמעט בכל בתי-הכנסת ברחבי מארוקו.
4 זהו כתב-ע"ה היהודי הראשון במארוקו. במקומו בא 'מבשר טוב' (לעיל, מס' 9).

מס'	שם העיתון	שפה	תדירות	שנות הופעה	מגמה	הערות
14	<i>Alliance Israélite Universelle. Association des Anciens Elèves. Bulletin annuel.</i> Tanger. 21 x 15 cm. 48 p.	צ	שנתון	1901-1900	חינוכי (כי"ח)	
15	<i>Alliance Israélite Universelle. Bulletin de l'Association des anciens Elèves de Casablanca, Tanger, Fez, Rabat.</i> Casablanca. Edité par Sam M. Attias. 27 x 21 cm. 28 p.	צ	שנתון?	1931	חינוכי (כי"ח)	
16	<i>Alliance Israélite Universelle. Fédération des Associations des Anciens Elèves du Maroc.</i> Bulletin. Casablanca. 31 x 24 cm. 23 p.	צ	שנתון?	1933	חינוכי (כי"ח)	
17	<i>L'Avenir Illustré.</i> Revue juive marocaine et nord-africaine. Casablanca. Directeur-fondateur, J. Thursz. 30 x 21 cm. 16 p. ⁵	צ	דו-שבועון	1940-1926	חינוכי ציוני	
18	<i>Bulletin Culturel et D'information.</i> O.S.M. [=Organisation Sioniste Mondiale]. Casablanca 27 x 21 cm. Pagination diverse (ronéotypé).	צ	ירחון	1955-1954	ציוני	
19	<i>Bulletin pour les Jeunes.</i> O.S.M. [=Organisation Sioniste Mondiale]. Casablanca. 27 x 21 cm. Pagination diverse (ronéotypé).	צ	ירחון	1955-1954	ציוני	
20	<i>Casablanca. Communauté Israelite.</i> Casablanca. 21 x 14 cm. 24 p.	צ	שנתון	1938	קהילתי	

5 היה כתב-עת ציוני. הצטיין בעושר המידע שבו, והוא אחד המקורות החשובים — וכמוהו גם: L'Union Marocaine (מס' 36) ו-Noar (מס' 30) — לתולדות יהדות מארוקו בין שתי מלחמות-העולם.

שם העיתון	שפה	תדירות	שנות הופעה	מגמה	הערות	מס'
<i>Crisol Judío</i> . Semanario independiente, portavoz de las juventudes judías de Marruecos. Director Jacob S. Levy; administrador, Moisés S. Berdugo. Tánger. 33 x 49 cm. 4 p.	ס	שבועון	1931	נוער	אוסף פרטי	2
<i>El Eco Israelita</i> Organo defensor de los intereses hebreos, se publica los días 7, 14, 21 y 28 de cada mes. Tánger. 32 x 44 cm. 2 p.	ס	שבועון	1918	פוליטי	אוסף פרטי	2
<i>Israel</i> . Directeur Moisés Abitbol. octobre 1932.	צ		1932		לפי: Infor- mation Juive, no. 190. 1969, p. 7	2
<i>Jalons</i> . Organe mensuel du département éducatif de la jeunesse juive à Fès. Fès. 43 x 31 cm. 4 p.	צ	ירחון	1958	חינוכי (נוער)	כ"ח (פאריס)	24
<i>Kol Hanohar</i> (La Voz de la jeunesse). Organo de la Unión Universal de la juventud Judía, section de Tanger. Tánger. 32 x 25 cm. 4 p.	ס+צ	ירחון (?)	1928-1927	חינוכי (נוער)	אוסף פרטי	24
<i>La Liberté</i> . hebdomadaire paraissant le Vendredi; organe de défense des intérêts israélites au Maroc. Tanger. 42 x 32 cm. 4 p.	ע"י צ+	שבועון	1922-1915	פוליטי		26
<i>Luz</i> אור. Tánger. 32 x 24 cm. 20 p. (en espagnol).	ס		1956			27
<i>Maghen David</i> . מגן דוד. Société pour la diffusion de la langue hébraïque. Bulletin annuel. Casablanca. 21 x 14 cm. 10 p. en français + 10 p. en hébreu.	צ+ע	שנתון	1926/26	לקידום השפה העברית		28

מס'	שם העיתון	שפה	תדירות	שנות הופעה	מגמה	הערות
29	<i>La Maternelle. Société israélite de bienfaisance reconnue d'utilité publique par dahir du 11 mai 1927. Bulletin annuel. [Casablanca?] 21 x 14 cm. 15 p.</i>	צ	שנתון	1953-1937	חברה לעזרה הדדית	
30	<i>Noar. נוער. Bulletin de l'Association de la jeunesse juive Charles Netter. Casablanca. Le gérant, I. Perez. 27 x 22 cm. 20 p.</i>	צ	שבועון	1952-1945	נוער	
31	<i>Oeuvres de Bourses d'études Abraham Ribbi. Bulletin, Cassablanca. 21 x 14 cm. 12 p.</i>	צ	שנתון (?)	1940-1939		כ"ח (פאריס)
32	<i>Renacimiento de Israel. Defensor de los intereses políticos y nacionales de la colectividad Israelita de Marruecos. Tánger. Director-propietario, A.A. Perl. 31 x 21 cm. 12 p.⁶</i>	ס	דו-שבועון	1924- (?) 1929	פוליטי	
33	<i>Tánger. Comunidad Israelita. Boletín. Tánger. 24 x 15 cm. 12 p.</i>	ס	שנתון	1952-1929	קהילתי	
34	<i>Tánger. Comunidad Israelita. Boletín oficial. Tánger. 24 x 15 cm. 28 p.</i>	ס	שנתון	1927	קהילתי	
35	<i>Tanger O.S.E. Oeuvre pour la protection des enfants. Tanger. 21 x 23 cm. 24 p.</i>	צ	שנתון (?)	1953-1951	חברת או"א	כ"ח (פאריס)
36	<i>L'Union Marocaine. Organe du judaïsme marocain. Casablanca. Directeur. E. Nataf. 62 x 44 cm. 4 p.⁷</i>	צ	דו-שבועון	1940-1932	פוליטי	

6 עורכו, רבי אשר פול, הגיע ממרכז אירופה, שם הוא התנצר, לטאנג'יר ובאחרית ימיו חזר ליהדות.
7 אלי נטף היה מנהל ותיק של בית-ספר של כ"ח, עיתונו זה היה בעל מגמה מסורתית ועם זו מטיפה להתבוללות ולאנטי-ציונות (ראה גם הערה 5 לעיל).

מס'	שם העיתון	שפה	תדירות	שנות הופעה	מגמה	הערות
37	<i>La Voix des Communautés.</i> קול הקהלות. Organe mensuel du Conseil des Communautés israélites du Maroc. Rabat. Directeur, Jacques Dahan; gérant, Isaac Benabou. 42 x 30 cm. 4 p.	צ	ירחון	1963-1950	פוליטיספרותי	
38	<i>La Voz de Israel.</i> Larache.	ס				לפי: Infor- mation Juive, no. 190, 1969, p. 7
39	<i>Yedioth.</i> ידיעות. Bulletin interne du Hapoel Hamizrahi Bahad et Bné Akiba. Maroc. Casablanca. 31 x 21 cm. 4 p. (ronéotypé).	צ	ירחון	1951	ציוני־דתי	

פירסומים על העיתונות היהודית במרוקו

ש' אטיאס, 'תהליך המודרניזציה בקרב יהודי מרוקו (1912-1940) והשתקפותו בעיתוני L'Avenir Illustré, L'Union Marocaine, ירושלים, האוניברסיטה העברית, תש"ן, 164 עמ' [עבודת גמר: בשכפול].

א' אלמאליח, 'מאמצים ליסוד בטאון ליהדות מארוקו', הד המזרח, שנה ו, גל' 13 (ה שבט תש"ט), עמ' 13 [חתום: בן אברהם].

י"ר בן אצראף, 'על העתונות היהודית במרוקו', מחברת, א (תשרי-חשון תשי"ג), גל' ח-ט, עמ' 77. — —, 'פרקים בתולדות העתונות היהודית במרוקו', במערכה, מס' 174 (אב תשל"ה), עמ' 19, 25. א' הטל, העתונות היהודית בצפון־אפריקה — רשימת האוספים הנמצאים במכון בן־צבי, כבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, בארכיון הציוני ובאוסף אברהם הטל בירושלים, ירושלים תש"ם.

—, 'מצב חקר העיתונות היהודית של צפון־אפריקה, המצוי והרצוי', יד לקורא, כרך יט, חוב' א-ב (ניסן תש"ם), עמ' 52-55.

R. Benazeraf, 'Contribution à l'histoire de la presse et de l'information juive au Maroc', *Information Juive*, no. 190 (mars 1969), p. 7.

J. Bielinky, 'Le premier organe du judaïsme marocain (L'Union Marocaine)', *Univers Israélite*, 87e année, no. 23 (12 février 1932), p. 727.